

Ingeborg Hauenschield, *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*, Turcologica 53, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003. 295 sayfa.

Divanu Lügati't-Türk, çağının Türk dili, kültürü, halkbilimi, söz varlığı vs. hakkında bilgi veren bir malzeme hazinesidir. Bu yönüyle eser 11. asır Türk dünyasının ve Türk dilinin en temel kaynaklarından biridir. Eser keşfedildikten sonra pek çok yönden incelenmiştir. *Divanu Lügati't-Türk* üzerinde Türkçe'de Reşat Genç tarafından "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası" adıyla (1977, Ankara, 412 sayfa) bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada XI. Yüzyıl Türk dünyasının siyasî ve etnik durumu, Türkler arasında evlenme, boşanma, aile hayatı, dinî hayat, oyunlar, giyim-kuşam, mutfak, hayvanlar, tarım, ekonomik durum gibi konular işlenmiştir. Bu alanda yapılan diğer araştırmalardan bazıları da şunlardır: Ahmet Caferoğlu, "Kâşgarlı Mahmud'a Göre Akrabalık Adları", *Türk Dili*, 253 (Ekim 1972), s. 23-26. Ankara; Saadet Çağatay, "Divanü Lügati't-Türk'te İnançla İlgili Sözcükler", *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK, Ankara 1975, s. 385-391; Kononov, A. N. 1975. "Sovyetler Birliği'nde Kâşgarlı Mahmud'un Divanını Konu Alan Araştırmalar", *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK, Ankara 1975, s. 393-399; Besim Atalay, *Divanü Lugat-it-Türk I-IV*, TDK, no: 524, Ankara 1986.

Burada tanıtacağımız kitap ile, *Divanu Lügati't-Türk* hakkında yapılan çalışmalara bir yenisi daha eklenmiş oldu.

Ingeborg Hauenschield'in, *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre Hayvan Adları, Dil ve Kültür Tarihi Açısından Bir Araştırma" adlı eserinin bugüne kadar bu alanda yapılan çalışmalardan farkı ise, her şeyden önce eserde geçen hayvan adlarının tamamını vermesi, çalışmasını sadece bu alana yoğunlaştırması ve bunları dili ilgilendiren (kökenbilgisi, sesbilgisi, anlam değişmesi veya gelişmesi vs.) bütün alanlarda ayrıntılı olarak araştırmasıdır. Çalışmanın diğer farklılık ve önemi ise, kaydedildikleri tarihten günümüze kadar geçirdikleri aşamalar ve bugünkü Türk lehçelerindeki kullanım şekillerini dil ve kültür bakımından incelemesidir ki, bu uygulama hem bugüne kadar yapılan araştırmaları *Divanu Lügati't-Türk*'te geçen hayvan adlarını farklı okuyabilme imkânı sunmuş hem de çağdaş diyalektlerdeki durumunu okuyucuya sunmuştur.

Giriş kısmında yazar, *Divanu Lügati't-Türk*'teki hayvan adları üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmaları verdikten sonra hayvan adlarını "Zur Klassifizierung der Tiernamen" (Hayvan Adlarının Sınıflandırılmasına Dair), "Geschlechtsspezifische Benennungen" (Cinsiyet Bildiren Adlandırmalar) gibi Türk dil ve kültürünü ilgilendiren konular üzerinde duruyor; bu konuda değerlendirmenin sadece *Divanu Lügati't-Türk*'te adı geçen hayvanlarla sınırlı tutulduğunu belirtmek lazım. "Neden bazı hayvanlar meselâ öküz, erkek sığırı; inek, dişi sığırı belirtirken bu durum bütün hayvanlar için geçerli değildir." veya "Türkçe kelimelerde ve şahıs zamirlerinde cinsiyet mefhumu yoktur" gibi konular üzerinde bugüne dek yeterli araştırmalar yapılmamıştır; Hauenschield eserinde yeri geldikçe bu konulara da temas etmektedir.

Eserin tanıtımında kitapta kullanılan çevriyazı işaretleri ve bu güne kadar yapılan araştırmalardakinden farklı olan okunuş biçimleri korunmuştur. Maddebaşı kelimelerin Türkçe karşılıkları, yazarın verdiği Almanca adların tercümesidir, ki bilindiği gibi bunlar da Arapça asıllarının veya Arapça tercümelerinin Almanca karşılıklarıdır. Gerekli yerde Besim Atalay'dan farklı okunuş biçimleri ve karşılıkları da belirtilmiştir.

Eserde madde başı olarak incelenen kelime sayısı 250'dir. Bunları incelerken Hauenschild, şu metodu takip etmiştir: *Divanu Lugati't-Türk*'te geçen ve burada incelenen kelime verildikten sonra Almanca karşılığı, daha sonra parantez içinde Kaşgarlı Mahmud'un verdiği Arapça anlamı verilmiştir. Yazar çalışmasında sadece bu karşılıkları vermekle yetinmiyor, varsa Latince karşılıklarını da yazıyor ve Afganca, Altay Türkçesi, Azerice, Arapça, Başkırca, Barabaca, Hakasça, Çince, Gagauzca, Yunanca, Yakutça, Kalmukça, Karaimce, Kazakça, Karaçay-Balkarca, Kırgızca, Kırım Tatarcası, Karakalpakça, Koybalca, Karagasça, Kırım Karaimcesi, Kumukça, Lebedce, Moğolca, Nogayca, Yeni Uygurca, Osmanlıca, Farsça, Rusça, Sagayca, Şorca, Tatarca, Teletitçe, Türkmençe, Çuvaşça, Çağatayca, Türkiye Türkçesi, Umumi Türkçe, Tuvaca, Özbekçe gibi yaklaşık 40 dil ve lehçe üzerinde incelemelerde bulunuyor. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki telaffuz ve kullanım biçimlerini de kaynak eserlerde geçtiği şekilde iktibas ediyor. Hauenschild'in çalışmasının değerini de yükselten hayvan adlarının tarihi ve çağdaş gelişme ve kullanılış şekillerini, etimolojik yönden tahlil etmesi, varsa mürekkep hayvan adlarının türeme ve birleşme şekillerini, değişmelerini, ses ve anlam bakımından geçirdiği gelişmeleri veren yazar, bir bakıma hayvan adları alanındaki yaklaşık dokuz asırlık geçmişi günümüze kadar takip etmiştir.

Meselâ bilindiği gibi *domuz*, Türk kavimleri arasında pek çok yönden önemli bir yere sahiptir. *Tonguz*, *donguz*, *domuz*, *donuz*, *toğus*, *toos* gibi bazı ses değişmeleri ile yaşayan bu kelimeyle aynı anlamı taşıyan *čočka* kelimesine az sayıdaki Türk lehçesinde ve bazı Anadolu ağzlarında rastlanır. Yine tarihî lehçelerde *lağzın* kelimesi bu anlamda ortaya çıkar. Kelimenin etimolojisi, kullanım biçimleri incelendiğinde aynı zamanda Türklerin tarihî süreçte kelimeye kazandırdıkları anlamlar ve bu hayvana karşı davranışlarını veya yine meselâ *DLT*'de *tonguz eniği* karşılığı verilen ve bugün en azından Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde kullanılan *çocuk* kelimesinin bu gün nasıl olup da insan yavrusu anlamını kazandığını takip etmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkçe, yazılı kaynaklara sahip olarak Orhon-Yenisey bölgesinden batıya ve güneye giderken pek çok dille ilişkide bulunmuştur. Eserde geçen kelimeler aynı zamanda en eski Türkçe kayıtlarda da bulunduğundan bu tarihi süreç içinde Türklerin kullandığı Türkçe kökenli veya yabancı bir dilden alınma hayvan atlarının bugüne dek korunmuşluk veya değişmişlik durumlarını da gözlemek mümkündür. Hasılı bu çalışma sadece dil tarihi, Türkçe söz varlığı bakımından değil aynı zamanda sosyokültürel ilişkiler bakımından da büyük bir değere sahiptir. Meselâ İslâmlaşmadan önce Türklerin büyük bir kısmı bu hayvanın etini yerken, Dede Korkut'ta bunu Müslüman olmayanların yediği ifade edilir. Bu anlayış veya itikat o kadar ilerlemiştir ki, İslâmın pek çok emrini yerine getirmeyenlerin, bu hayvanın etini yemek bir tarafa, adını bile anmadıkları, adını söylemek yerine "sözüm burdan dışarı", "sözüm ona" gibi terkiplerle ifade ettikleri görülür. Hauenschild'in, eserinde hayvan adlarını incelerken takip ettiği metodu göstermek için tarihî ve çağdaş pek çok Türk lehçesinde kullanılan *tonguz* kelimesini kısmen iktibas edelim:

tonguz "Schwein (al-hinzîr)." Tonguz adı ile daha eski kaynaklarda genellikle yaban domuzu, Latince adıyla *Sus scrofa*, ve birinci sırada erkek hayvan olan "Keiler" ile erkek yaban domuzu kastedilir. *Divanu Lugati't-Türk* s. 191'de *čoçuq* bunun yavrusu olarak gösterilir, bkz. *Çoçuq*. Fakat birkaç Türk onu, Kâşgari'nin *Divanu Lugati't-Türk* s. 241'de gösterdiği gibi, *tonguz mârdaki* olarak isimlendirmiştir. /.../ Sir Gerhard Clauson'in, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* adlı eserine göre /.../ Ebû Hayyân'a göre /.../ Vamberi'ye göre... /.../

Domuz tahribat ve kuvvetin simgesi olarak kullanılır, meselâ *Kutadgu Bilig* beyit 2311'de *tonguz teg titimlig* (o domuz gibi tahrip edicidir). /.../ Bunun gibi bir kullanımı *Irk Bitig* de s. 6'da tasvir eder: Bir ayı ve bir domuz dağ eteğinde karşılaşmışlar. Ayının karnı yarılmış, domuzun ağızı kırılmış.

Bu maddebaşında *Nehcu'l-Ferâdis*, *Dede Korkut* gibi tarihî kaynaklardan başka, çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları da veriliyor.

Eserde incelenen hayvan adları sırasıyla şunlardır:

Aêyir: “Pferdehengst (fahl al-hail).” Bu kelime ile aygır ifade edilmektedir.

Aêyrâq: “Der Steinbock.” Ön ayaklarında beyaz noktalar bulunan dağ keçisi (Arapçası: al-a'sam mina l-wu'ûl); koyunlar arasında koça karşılık gelir (Arapçası al-kabş”).

Aêiy: “Bär (ad-dubb).” Ayı.

Alâjir: “Ein [Tier] aus der Familie der Ratten (al-ğirdân), nämlich die Wüstenspringmaus (al-yarbû’); die Türkmän essen es.” Sıçangillerden bir hayvan (el-cirdân), yani Türkmenlerin yediği çöl faresi (al-yarbû’). Atalay'da *alanğır*, “geleñi, tarla faresi” (s. 18).

Alâvân. “Krokodil (at-timsâh).” Timsah.

Aj “Name eines Vogels, dessen Fett als Medizin gebraucht wird.” Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş ismi.” Atalay'da *anğ* (s. 25).

Ajit: “Flamingo (en-nuhâm); es ist ein roter Vogel, der einer Ente (al-iwazz) ähnelt.” Bir ördeğe benzeyen, kırmızı renkli bir kuştur; Filamingo. Atalay'da *anğıt*, “ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş, anğıt” (s. 27).

Apa: “Bär (ed-dubb).” Kıpçak ağzında ayı.” Atalay'da “aba”, ayı (s. 1).

Aplân: “Ein kleines Tier aus der Familie der Ratten (al-ğirdân).” “Sıçangillerden bir hayvan (al-cirdân).

Ār bōri. “Hyäne (ed-dabu’).” Sırtlan, yeleli kurt.

Arÿün: “Sıçangillerden küçük bir hayvan (al-cirdân)”

Ari: “Eine Fliege, die sticht (az-zanbûr); die [d.h. ari] stimmt mit dem Arabischen überein, denn ari ist im Arabischen ‘Honig’ und im Türkischen ist es das [Tier], von dem der Honig erzeugt wird. Die Çigil-Türk nennen den Honig ari yağı, das bedeutet ‘Bienenbutter’ (samn an-nahl).” Sokan bir sinek (az-zanbûr); [yani arı] burada Arapçadaki ile denktir, çünkü arı Arapça'da ‘bal’ demektir; Türkçe'de ise kendisinden bal üretilen hayvanı ifade eder. Çiğil Türkleri bala ‘arı yağı’ derler (samn an-nahl).

Arqār: “Bergziege (al-arwîya).” Boynuzundan bıçak yapılan dişi dağ keçisi.

Arqun: “Ein Pferd, das aus einem wilden Hengst und einer Stute gekreuzt worden ist; es gilt ein besonders schneller Renner.” Bir yaban aygırı ile bir kısrağın çiftleştirilmesinden olan ve bilhassa daha hızlı koştuğu düşünülen at.

Arşaliq: Oğuz diyalektine göre çift cinsiyetli olan fakat erkeklik veya dişilik özelliği göstermeyen hayvan.

Arşlân: Türkçe'de en çok kullanılan hayvan adlarından biri, krallar için isim olarak kullanılır.

Arzu: Çakal. Atalay'da arju, arzu (s. 34, 40).

Ās: “Hermelin.” Kakım, as. Köle kız (cariye) için isim olarak kullanılır. Derleme Sözlüğü I, s. 331’e göre ars ~ as ‘gelincik denilen hayvan; sincap’.

At: At. Bu hayvan adı, 11 sayfa ile bu araştırmada en çok yer kaplayan, Kaşgari’nin de en çok üzerinde durduğu 300’den fazla örnek cümlede geçen bir kelimedir. Reşat Genç’in *Divanu Lügati’t-Türk*e dayanarak verdiği bilgiye göre Türklerin hayatında at’ın 49 değişik ismi vardır. Arapların hayatında deve ne ise, Türklerin de hayatında at odur ve hatta daha fazladır. At Türkler için binit ve yük taşıma aracı olmak yanında, savaşta ve barışta en büyük yardımcı, hatta dosttur. Bugün de Azeri, Irak Türkmenleri ve Türkiye Türkleri hariç kuzey ve doğudakiler başta olmak üzere hemen hemen bütün Türk kavimleri atın etini yer, sütünden de kıymız yapıp içenler.

Atan: İğdiş edilmiş, daha çok yük hayvanı olarak kullanılan deve. *Divanu Lügati’t-Türk* s. 50’de *atan yüki aš bolsa açqa az körünür* ‘atan yükü kadar yiyecek olsa, aç (yine de) az görünür’ atasözü kaydedilmiştir.

Aya yersgü: “Die Fledermaus.” Yarasa.

Ayiy: Oğuz, Kıpçak ve Yağma ağzında adiy kelimesi yerine kullanılır.

Āz: *Ās* kelimesinin bir varyantıdır.

Azma: Testisi çıkarıldığı için dişisine atlayamayan koç.

Azlaş: “Chamäleon.” Oğuz diyalektinde bukelemon. Atalay’da bu kelime madde başı olarak yer almaz.

Āčkü: Keçi.

Ānik: Kurt, köpek, sırtlan ve arslan yavrusuna verilen ad. *Divanu Lügati’t-Türk*’te *köpek eniği* yerine

it oğli ve *it balasi* terkipleri de kullanılır.

Ārkäč: “Ziegenbock.” Teke. Atalay’da “erkeç, genç teke” (s. 190).

Ārkäk: Her hayvanın erkeğine verilen ad; horoza da *erkek taqağu* denir.

Āšgäk: Eşek.

Āšyek: Āšgäk kelimesinin diğer varyantıdır, eşek.

Bayırlak: “Flughuhn.” Çöl tavuğu. Atalay’da “bağırtlak denen kuş, Pterocles” (s. 60).

Baqa: Kurbağa ve kaplumbağa.

Bala: Kuş ve diğer hayvanların küçük yavrusu. Eski Türkçe’de bunun yerine *kuş oğli*, *kiyik oğli* örneklerindeki gibi oğli kelimesi kullanılıyordu. Bugün de pek çok Türk lehçesinde insan yavrusu anlamında kullanılmaktadır.

Baliq: Balık.

Baliqçin: Balık avlayan beyaz bir kuş. Atalay’da “balıkçin” (s. 64).

Baraq: Uzun ve karışık tüylü köpek. Anadolu ağzlarında bu anlamda hala yaşamaktadır.

Bars: “Gepard (al-fahd).” Çita, pars.

Bašyān: “Ein grosser Fisch, der 50 bis 100 ratl wiegt.” 50-100 ratl ağırlığında olan büyük bir balık çeşidi.

Baybayuq: “Webervogel (at-tunawwit); dies ist ein Vogel, der melodisch singt und der ein Nest macht, das in Form eines Palmkorbes an den Zweigen eines Baumes hängt.” Dokumacı kuşu; bu, melodik olarak öten ve bir ağacın dalına hurma sepeti şeklinde asılı vaziyette bir yuva yapan bir kuştur. Atalay’da “kelebek kuşu” (s. 76).

Be: Oğuz olmayan Türk diyalektlerinde kullanılır, dişi at, kısrak demektir.

- Atalay'da bu kelime madde başı olarak bu anlamda yer almaz.
- Bēcīn*: Maymun. Atalay'da maddebaşı olarak yer almaz.
- Bit*: Kan emen, uçamayan, insanların başında ve elbisesinde yaşayan Latince adı *Pediculus humanus* olan böcek, bit.
- Biy*: *Boy* kelimesinin bir varyantı.
- Borsmuq*: Varan'a benzeyen küçük bir hayvan. Oğuzlar mim harfini terk ederek *borsuq* derler. Atalay'da "porsmuk" (s. 474).
- Boto* bkz. *botoq*
- Botoq*: Dişi devenin yavrusu. Atalay'da "botuk", potuk, deve yavrusu (s. 105).
- Boynaq*: Kertenkele. Atalay'da "yılana ağı veren keler" (s. 105).
- Bōz quš*: "Habicht (al-bāzī)." Atmaca, doğan. Atalay'da bu kelime maddebaşı olarak bulunmaz.
- Bog*: Örümcek.
- Boke* bkz. *Buke*
- Bori*: Kurt.
- Boy*: Örümcek.
- Božān*: Tavşan yavrusu. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak bulunmaz.
- Budursīn*: Bildircin.
- Buŷra*: Erkek deve. Atalay'da "bogra", her hayvanın aygırı; boga; deve aygırı, pohur (s. 100).
- Buqa*: Erkek sığır, boğa.
- Bulān*: Kıpçakların ülkesinde yaşayan ve orada avlanılan, büyük ve vahşi tek boynuzlu bir hayvanın adı.
- Burslān*: Kaplan.
- Buzāyu*: Buzağı.
- Buzāyu tili*: Bir sıçan çeşidi.
- Bükā*: Masallarda geçen büyük dev, cadı, ejder.

- Bürgā*: Pire. Dikkatsiz, hoppa bir kişi bununla karşılaştırılır ve *bürgā kiši* (pire adam, pire gibi adam) denir.
- Čāēan*: Akrep.
- Čayri*: Avcı doğan, şahin. Bunun özelliğine uyan bir adama *čayri beg* denir.
- Čapaq*: Türk sularında bulunan küçük bir balık türü. Atalay'da "çabak" (129).
- Čawli*: Şahin. Atalay'da bu kelime bu anlamda yer almaz.
- Čakik*: Benekli bir kuş.
- Čakun*: Ada tavşanı yavrusu, göcen.
- Čakurga*: Çekirge.
- Čāpiš*: Altı aylık keçi yavrusu, oğlak, çepiç.
- Čātuk*: Oğuz diyalektinde kedi.
- Čipak qiryūy*: Bozdoğan, çakırdoğan. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak bulunmaz.
- Čipčirya*: Serçe. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak yer almaz.
- Čočuq*: Domuz yavrusu.
- Čomyuk*: Bacağında beyaz noktalar bulunan bir karga. Oğuzlar buradaki ğayın harfini atarak çomuq derler. Atalay'da "çumguk", ala karga (s. 160).
- Čomuq* bkz. *Čomyuq*
- Čuliq*: Çulluk, hindi, dere kuşu. Kaşgari bu kelimenin karşılığını Arapça tair fi'l-mâ' (suda uçan kuş) olarak verir.
- Čuwyā*: Bir at çeşidi. Atalay'da "çufga", çabuk gitmek isteyen bir postacının, yoldan alıp başkasını buluncaya değin binip gittiği at (s. 159).
- Čumali*: Çiğil ağzında karınca. Atalay'da "çumalı", karınca (s. 160).
- Dava* bkz. *Tewe(y)*

El quş: Mısır (veya leş) akbabası, *neophron percnopterus*.

Esri: Leopar, pars, kaplan.

Iqilâç: Ateşli ve hızlı bir at.

İşak I: İnek.

İşak II: Oğuz diyalektinde dişi kaplumbağa.

İngân: Dişi deve.

İrk: Dört yaşına gelen koyun.

İt: İt, köpek.

Iwig: Dişi antilop. Atalay'da "ıwık", kırlarda, taşlı yerlerde yaşayan geyik (s. 222).

Kaçi: Oğuz ağzında keçi. bkz. *Açku*

Kâklik: Keklik.

Kakuk: Atmaca kartalı. Atalay'da seksek kuşu, kemiği büyü ve tılsım için kullanılır (s. 295).

Kalâgu: Tarla faresi.

Kalar: Keler. Kertenkele türünün ortak adı.

Kâpâli: Uçan kelebek. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak yer almaz.

Kaslinçu: Geko. Atalay'da "sarı keler" (s. 306).

Kayik: Vahşi hayvan, geyik,

Kirpi: Kirpi.

Kiş: Samur.

Koçüt: Bir at çeşidi.

Kökagün: Parıldayan sinek, *antara*. Anadolu Ağızlarında böğelek sineği, büğlek sineği gibi adları vardır.

Kökörçgün: Güvercin.

Kök tupulyân: "Bergschwalbe", dağ kırlangıcı.

Kômîçâ: "Mücken." Karasinek, sivrisinek.

Korpa: Yavrulama zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağılara körpe denir.

Kösürgâ: Bir sıçan türü.

Kösürgân: Bir köstebek türü.

Köti qizlâq: Kırmızı kuyruğu olan bir kuş.

Közkânâk: Avcı doğana benzeyen bir kuş. Atalay'da "küzkünek", çakıra ve kelere benzer bir kuş; hava yutmakla geçinir (s. 403).

Kozkâni: Bokböceğine benzeyen, geceleri uçan ve vızıldayan bir böcek türü. Atalay'da "küzküni", ateş böceği (s. 403-404).

Kuvuk Çätük bkz. *Çätük*

Küvük Mûş bkz. *Mûş*

Küyâ: Yünlü dokumaları yiyen bir kurt, güve.

Küzân: Küçük kuşları ve çöl faresini avlamakta kullanılan sıçangillerden bir hayvan. Atalay'da aynı anlamda "küzüñ" (s. 404).

Qamîçak: Kuyruklu kurbağa.

Qançiq: Dişi köpek. Bir kadına hakaret etmek için de kullanılır.

Qaraqliq: Gözbebeği olan her hayvan.

Qara quş: Kartal.

Qarya: Karga.

Qarvilâç: Kırlangıç. *Qarliyâç* kelimesinin metatezidir.

Qarinça: Oğuz diyalektinde karınca.

Qarinçaq: Oğuz diyalektinde karınca; bunun yanında *qarinça* da derler.

Qarsâq: Çöl tilkisi, karsak.

Qaşyalaq: Ördekten daha küçük bir su kuşu.

Qatir: Katır.

Qatquç: Argu diyalektinde akrep gibi sokan böcek.

Qâz: Kaz.

Qil quêruq bkz. *Qil quş*

Qil quş: Keçişağan kuşu.

Qiryûy: Atmaca.

Qisyāç: Oğuz diyalektinde insanları ısırın küçük kara bir hayvan.

Qisrāq: Genç kısrağ veya Oğuz diyalektinde her kısrağ.

Qiz quş: İnsanlara yaklaşarak uçan bir kuş adı, kız kuşu.

Qoburya: Baykuş.

Qoç bkz. *Qoçñār*

Qoçñār: Koç, koçkar, kösem.

Qón: Koyun.

Qoñuz: Böcek.

Qordāy: Pelikan, kuğu kuşu.

Qotoz: Yaban sığırtı.

Qóy: Koyun.

Qozi: Kuzu.

Quêyu: Sinek.

Quyu: Kuğu.

Qulān: Kulan, yaban eşiği.

Qulun: Tay, güre.

Qumşüy: Bir çeşit kan emici böcek, kene çeşidi.

Qunduz: Kunduz.

Qūrbaqa: Kurbağa.

Qurt I: Kurt, solucan cinsinden olan hayvan.

Qurt II: Kurt.

Quş: Kuş.

Quşyāç: Bir çeşit küçük kuş, serçe.

Quzyūn: Büyük karga, kuzgun.

Lāçin: Şahin.

Mayyaq: Boynuzsuz tırnaklı hayvan. Atalay'da "mayguk", paytak kimse: top tırnaklı hayvanlardan tüyleri kısa olan (s. 408).

Mama: Döğen öküzü.

Mardak: Ayı yavrusu, bazı Türklere göre domuz yavrusu.

Muuzyaq: Argu diyalektinde arıya benzeyen bir sinek.

Muuz Baqa: Kaplumbağa.

Müş: Çiğil diyalektinde kedi; Oğuzlar buna çätük derler.

Nāg: Timsah. Atalay'da "nek", timsah (s. 418).

Nāg yilān: Ejderha. Atalay'da "nek yılan", ejderha (s. 418).

Oylāq: Oğlak, keçi yavrusu.

Oqluy kirpi: Oklu kirpi.

Oq Yilān: Ok yılanı, engerek yılanı.

Op bkz. *Öküç*

Öküç: Öküz.

Ördäk: Ördek.

Örumçik: Örumcek.

Sayizyān: Saksığan. Atalay'da "sagzığan", saksığan (s. 483).

Sayliq: Sağmal koyun.

Saqırqu: Sakırğa, koyun kenisi.

Sanduvāç: Bülbül.

Sariçya: Çekirge, tembel adam bununla mukayese edilir ve sariçya denir.

Sarsāl: Sansar.

Sāçā: Oğuz diyalektinde serçe.

Sāmürguk: Balasagun diyalektinde bülbüle benzeyen bir kuş.

Siçyan: Siçan.

Siyir: Sığırtı.

Siyirçiq bkz. *Siyirçuq*

Siyirçuq: Sığırcık.

Siyun: Geyik.

Siqırqān: Bir siçan çeşidi.

Siñak: Yerlilerin dilinde karasinek; göçebeler bu kelimeyi sinek için kullanırlar.

Sip: İki yaşına basan tay, güre.

Sirka: Bit sirkisi.

Soyān yilān: Büyük bir yılan çeşidi.

Sondilāç: Kırmızı başlı serçe. Atalay'da "sundılaç", yund kuşu, çayır kuşu (s. 541).

Suyur: Postu manto yapımında kullanılan küçük bir hayvan.

Suqaq: Sığır, bir geyik çeşidi.

Sunzi: Pire cinsinin bir böcek, bit olmalı.

Suyqur: Yırtıcı bir kuş adı; toyril'den daha küçüktür.

Sūw Sıyiri: Su sığırı, camus, manda.

Suwıŷyān: Bağırsak solucanı. Atalay'da "sowuşgan", solucan yüzünden olan sarılık hastalığı (s. 531).

Suglīn: Sülün.

Sıwlin bkz. *Suglīn*

Šuti: Örümcek.

Tāēun: İki veya üç yaşındaki dana.

Taqāyu: Tavuk.

Taquq: Türkmen diyalektinde tavuk.

Tajān: Başının ortasında beyaz çizgi bulunan karga. Bu kelime madde başı olarak Atalay'da yer almamaktadır.

Tariy biti bkz. *Bit*

Tartar: Kumru, yusuŷuk kuşu.

Tawıŷyān: Tavşan.

Tāy: Tay.

Tayyān: Tazı, ince belli av köpeği.

Tagiij: Samur.

Taka I: Boynuzundan yay yapılan erkek geyik.

Taka II: Teke; seyrek sakallı erkeğe tākā saqāl denir.

Taylagūc: Oğuz diyalektinde bir kuş adı, çaylak. Atalay'da tenġelgūc "dölengeç kuşu" (s. 599) olarak kaydedilmiştir.

Taylegūn: Diğer Türk diyalektlerinde çaylak. Atalay'da tenġelgūn "dölengeç kuşu" (s. 599) olarak kaydedilmiştir.

Tava bkz. *Tewe(y)*

Tewe(y): Deve, müstakil veya çok sayıda hayvan için kullanılır.

Tewe(y) quş: Deve kuşu.

Tilkü. Tilki.

Tiřak: Süt dişlerini kaybetmiş koyun. Atalay'da "tişek", şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun (s. 626).

Tiři: Erkeğin zıddı, her canlı için kullanılır.

Titir: Dişi deve.

Tōd bkz. *Tōy*

Toyril: Bin kaz öldürüp sadece birini yiyen yırtıcı bir kuş, tuġrul.

Toqli: Altı aylık kuzu, toklu.

Toya: Kaplan.

Toyuuz: Domuz.

Toriya: Tarlakuşu. Maddebaşı olarak Atalay'da yer almaz.

Torpi: Bir yaşındaki buzaġı. Atalay'da "turbi", yardımcı, yāver, uyuntu; tosun (s. 655).

Torum: Torum, deve yavrusu.

Tosun: İki üç yaşındaki haşarı at.

Tōy: Bir kuş türü, toy.

Tuyrāy: Geri alınmak üzere askere verilen savaş atı.

Turna: Turna.

Turumtāy: Bir avcı kuş adı.

Tūga: Genç inek.

Ūd: Çiġil diyalektinde sığır.

Ulāy: Çok hızlı koşan haberci atı.

Ulār: Erkek keklik.

Uyaz: Oğuz diyalektinde bir sinek çeşidi, Anadolu aġızlarında üvez. Atalay'da "öyez", öyez, övez, bir çeşit sivrisinek (s. 470).

Ugi bkz. *Uhi*

Uhi: Baykuş.

Uyguk: Çiġil diyalektinde çavuşkuşu, hüthüt. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak yer almamaktadır.

Upup bkz. *Ūpgük*

Ūruŷ quş: Beyaz atmaca.

Us: Akbaba.

Yayan: Fil.

Yamlān: Bir sıçan türü.

Yaḡān: Fil; Oğuzlar onu bilmez. Atalay'da "yanğan", fil (s. 741) olarak kaydedilmiştir. Aynı sayfada yine yanğan kelimesi ayrı bir madde başı olarak "alaca karga, yalnız başı ak olan karga" şeklinde kaydedilmiştir.

Yapāqulaq: Yabaku ve Yemek diyalektlerinde başkuş. Atalay'da "yabakulak", baykuş (s.723).

Yarisa: Yarasa.

Yarpuz: Bir sıçan türü; bu hayvan yılanları öldürür.

Yāḡāč: Oğuz diyalektinde yengeç.

Yilān: Yılan.

Yilqi: Hayvan. Bu kelime bütün dört ayaklı hayvanları adlandırmak için kullanılır.

Yıyaq: Bir su kuşu türü.

Yund: At; bu kelime hem tek at hem de at sürüsü için kullanılır.

Yūn Quş: Tavus kuşu. Bu kelime Atalay'da maddebaşı olarak yer almaz

Zānbi: Gece öten bir böcek türü, cırcır böceği, orak kuşu

Bibliyografya'dan sonra *Divanü Lüḡati't-Türk*'te geçen kelimelerden başka çeşitli dillerde ve lehçelerinde bulunan ve Hauenschild'in eserinde geçen 3660 kelimenin alfabetik dizini verilmiş. Burada Besim Atalay'ın eseri ile yeri geldiğinde mukayese edilmesinin amacı, hangisinin doğru olduğunu veya doğru olabileceğini göstermek değildir. Fakat burada Hauenschild'in eseri bir sefer daha gösteriyor ki, özellikle tarihî eserlerin sürekli incelenmesi ve özellikle en yeni tarihî ve çağdaş Türk diyalekt verilerinden yararlanılması gerekmektedir. Ingeborg Hauenschild, *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari, Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*, "Kaşgarlı Mahmud'a Göre Hayvan Adları, Dil ve Kültür Tarihi Açısından Bir Araştırma" adlı eserinin bugüne kadar bu alanda yapılan çalışmalardan farkı ise, her şeyden önce eserde geçen hayvan adlarının tamamını vermesi, çalışmasını sadece bu alana yoğunlaştırması ve bunları dili ilgilendiren (kökenbilgisi, sesbilgisi, anlam değişmesi veya gelişmesi vs.) bütün alanlarda ayrıntılı olarak araştırmasıdır. Çalışmanın diğer farklılık ve önemi ise, kaydedildikleri tarihten günümüze kadar geçirdikleri aşamalar ve bugünkü Türk lehçelerindeki kullanım şekillerini dil ve kültür bakımından incelemesidir ki, bu uygulama hem bugüne kadar yapılan araştırmaları *Divanü Lüḡati't-Türk*'te geçen hayvan adlarını farklı okuyabilme imkânı sunmuş hem de çağdaş diyalektlerdeki durumunu okuyucuya sunmuştur.